

дитини; визначенні прогнозу навчальних цілей і завдань; плануванні адаптацій і модифікацій навчального матеріалу та ін.

Підсумовуючи, важливо зазначити, що участь батьків дітей з особливими освітніми потребами до процесу оцінювання розвитку та навчальних досягнень дітей має переваги для усіх учасників навчально-виховного процесу. Педагоги отримують більше додаткової інформації про дитину, що впливає на ефективність процесу навчання. Батьки відчують власну значущість і спроможність більше зробити для своєї дитини, допомогти у її становленні в соціумі, тим самим не перекладаючи відповідальність на навчальний заклад. Діти можуть досягти максимальних результатів відповідно до своїх індивідуальних особливостей, потреб, бажань і прагнень.

Література:

1. Закон України «Про освіту» від 23.05.1991р. №1060-ХІІ
2. Закон України «Про загальну середню освіту» від 13.05.1999р. №651-ХІV
3. Колупаєва А., Данілавічюте Е., Литовченко С. Професійне співробітництво в інклюзивному навчальному закладі: навчально-методичний посібник. – К.: Видавнича група «А.С.К.», 2012. – 235 с.
4. Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.01.2014р. №1/9-74 «Щодо контролю та оцінювання навчальних досягнень учнів початкових класів загальноосвітніх навчальних закладів»
5. Постанова Кабінету міністрів України від 15.08.2011р. №872 «Про впровадження Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах».
6. Bronfenbrenner Urie The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1979. – 208 с.

УДК: 376-056.36-053.4:37.062-044.332

*Рецензент
Скрипник Т.В.,
доктор психологічних наук,
старший науковий співробітник*

ДО ПИТАННЯ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ В ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ

Супрун Г.В.

Стаття присвячена аналізу наукової літератури з проблеми визначення терміну «психологічна адаптація». Окреслено актуальність вивчення психологічної адаптації дітей з особливими освітніми потребами дошкільного віку до умов освітнього середовища.

Ключові слова: адаптація, психологічна адаптація, дитина з особливими освітніми потребами, освітнє середовище.

К вопросу адаптации детей с особыми образовательными потребностями в общеобразовательной среде

Статья посвящена анализу научной литературы о проблеме определения термина «психологическая адаптация». Очерчена актуальность изучения психологической адаптации детей с особыми образовательными потребностями дошкольного возраста к условиям образовательной среды.

Ключевые слова: адаптация, психологическая адаптация, ребенок с особыми образовательными потребностями, образовательная среда.

The issue adaptation/adjustment of children with special educational needs in secondary space/ general education environment

This article analyzes the scientific literature on the definition of «psychological adaptation/ adjustment ». Is defined relevance of the study of psychological adaptation /adjustment of children with special needs preschool age with the terms of the educational environment.

Key words: adaptation, psychological adaptation/ adjustment, children with special needs, education environment.

Визнання Україною Конвенції ООН про права дитини та Всесвітньої декларації про забезпечення виживання, захист і розвиток дітей посилило увагу громадськості до проблем дітей з особливостями психофізичного розвитку та актуалізувало потребу створення сприятливих умов їхньої інтеграції в систему сучасних суспільних відносин.

Гуманізація у сучасному суспільстві передбачає визнання самоцінності людської особистості, реалізацію її потенціалу з урахуванням індивідуальних фізичних та психічних особливостей. У зв'язку з цим актуальною стає інтеграція людей з обмеженими можливостями до освітнього простору, які мають найбільші труднощі під час адаптації в суспільстві, умови та вимоги якого постійно змінюються. Зокрема, труднощі зі включення до суспільного життя, зумовлені внутрішніми та зовнішніми чинниками.

Діти з психофізичними вадами розвитку як суб'єкти освітнього процесу мають особливі освітні потреби, реалізація яких детермінує їхню успішну інтеграцію у навчально-виховний процес та у суспільне життя.

З аналізу світового досвіду відомо, що успішною стає інтеграція, яка розпочата на ранніх етапах життя. В Україні відбувається процес становлення ранньої реабілітаційної допомоги дітям с психофізичними вадами. Впроваджується система включення дітей до загальноосвітніх

навчальних закладів. Продовжують функціонувати та модернізуватись заклади спеціальної освіти (допоміжні школи, спеціальні дошкільні заклади).

У дитини, завдяки своєчасному включенню у корекційний процес, формуються навички самостійності, активізується і розвивається пізнавальна активність, закладаються основи знань про оточуючий світ, про себе. Також з'являються передумови до розвитку компенсаторних механізмів психіки. Системність і стабільність перебування дитини у спеціально організованому корекційному просторі є передумовою до уникнення формування вторинного дефекту. Успішне проходження дитиною з особливими освітніми потребами періоду адаптації до умов навчального закладу є важливою передумовою подальшого корекційно-виховного процесу.

Метою цієї статті є теоретичний аналіз проблеми адаптації дітей з особливими освітніми потребами до загальноосвітнього середовища загалом та з розумовою відсталістю, зокрема. Вирішення поставленої мети передбачає дослідження понятійного та термінологічного апарату, як у загальній, такі у спеціальній психології. Йдеться про сучасне визначення поняття “адаптація”: окреслення психологічних особливостей явища, опис видів та форм адаптації; механізмів формування, їх принципів та чинників, що впливають на становлення цього явища. Також доречно здійснити вивчення кола проблем щодо адаптації дітей з особливими освітніми потребами до загальноосвітнього простору.

Аналіз сучасної наукової літератури показав, що проблему адаптації досліджували вчені різних галузей знань: біології, фізіології, медицини, філософії, психології, педагогіки та ін.

Явище адаптації глибоко досліджувалось у працях Е. М. Александровської, Ю. О. Александровського, Л. Ф. Бережкова, О. І. Воложина, В. П. Казначеева, А. Реана, М. С. Яницького, О. П. Коцюбинського, Ф. Б. Березіна, М. О. Березіна, Г. Сельє, Ю. К. Суботіна, Е. Р. Torrance та ін.

Теоретичне вирішення проблеми адаптації є складним. Це зумовлено

різноманітністю використання понять і термінів та впливом на їх визначення міждисциплінарних зв'язків. Вперше поняття «адаптація» (від лат. adaptation - пристосування) з'явилося в біології 18 століття. І. М. Сеченов зауважував на те, що життя на всіх щаблях розвитку, - це «постійне пристосування до умов існування» [3; 214]. Дуже швидко поняття вийшло за межі біології та набуло статусу загальнонаукового, оскільки включало в свій зміст значущі характеристики явищ і процесів, що спостерігалися і в інших областях дійсності і, відповідно, вивчалися різними науковими галузями.

У загальному трактуванні адаптація означає пристосування до мінливих умов зовнішнього середовища [2; 26]. Поняттям охоплюється кілька аспектів. Адаптація розглядається і як процес пристосування якогось об'єкта до мінливих умов зовнішнього середовища, і як результат пристосування, і як властивість, здатність до пристосування.

З урахуванням інших факторів про адаптацію говорить В. П. Казначеев. Науковець виділяє два аспекти цього явища: статичний і динамічний. Статичне поняття адаптації відображає властивість біосистеми, її стійкість до умов середовища. Динамічний аспект адаптації є показником процесу пристосування біосистеми до мінливих умов середовища, тобто зміни біосистеми у часі.[2; 28].

Загальнонаукове поняття адаптації має чимало визначень, які різняться за обсягом. У біологічному аспекті адаптація (пристосування) являє собою процес збереження та розвитку біологічних властивостей виду, популяції, що забезпечує прогресивну еволюцію біологічних систем у адекватних та неадекватних умовах середовища [2; 27]. У біології користуються цим поняттям для позначення ступеню виживання особин та популяції.

За фізіологічними критеріями адаптація — це процес підтримки функціонального стану гомеостатичних систем організму в цілому, що забезпечує його збереження, розвиток, працездатність у сприятливих та несприятливих умовах [2; 28].

Отже, загалом “поняття адаптації містить основні закономірності, що забезпечують існування і розвиток різних систем під час певної взаємодії внутрішніх та зовнішніх умов їх існування” [2; 29].

В літературі підкреслюється складність та багатоплановість адаптації людини. Відмінності між уявленнями дослідників про суть адаптації призводять до того, що по-різному розуміється її структура, по-різному описується процес адаптації, виділяються різні види, форми, механізми.

Теорія адаптації є однією з найбільш загальних понять у науці, але вчені визнають факт недостатнього вивчення загальних принципів аналізу адаптивних явищ. Не встановлені її основні закономірності, відсутні достатньо чіткі та однозначні визначення. Така тенденція спостерігається і у вивченні проблеми адаптації людини в психології. Існує багато принципів класифікації видів та форм адаптації, які детально вивчені О. О. Сухановим.

Таблиця 1.

Види та структура адаптації людини у наукових працях сучасності

№	Автор	Назва структурних компонентів	Виокремлені структурні компоненти (адаптація)	Підрозділи всередині структурних компонентів
1	2	3	4	5
1	С. В. Штак	Форми	Біологічна Соціальна Психологічна	
2	А. Г. Маклаков	Рівні (види)	Фізіологічна Психічна Соціальна	
3	А. В. Морозов	Рівні (види)	Фізіологічна Психічна Соціальна	Психічна, психофізіологічна
4	Д. М. Дубровін		Психологічна	Соціальна Особистісна
5	К. К. Платонов	Види (компоненти)	Психічна	Психофізіологічна Власне психологічна,

				психосоціальна
6	М.Є.Сандомирський	Види (компоненти)	Психічна	Психофізіологічна психологічна
7	А.А.Налчаджан	Вид	Соціально-психічна	
8	І.А.Милославова		Адаптація - соціально-біологічне явище	
			Соціальна адаптація	Соціально-психологічна
9	Ф.Б.Березін	Рівні	Психічна	Психофізіологічний Психологічний Соціально-психологічний
10	А.П.Коцюбинський, Н.С.Шейніна	Блоки	Психічна	Біологічний Психологічний Соціальний
11	Ц.П.Короленко	Рівні	Психофізіологічна Психічна	
12	В.В.Романов	Рівні	Соціальна Психологічна	
13	А.В.Сухарьов		Психічна	
14	Є.К.Зав'ялова	Системне вивчення	Психічна адаптація-особистісний процес	
15	А.А.Алдашева Т.Ю. Артюхова		Психічна	
16	А.А.Реан	Види	Соціально-психологічна	
17	С.В.Семенова	Види	Психосоціальна	Психічна адаптація, соціальна адаптація; наближено до поняття соціально-психологічна адаптація, але акцент на психічній

З даних таблиці зрозуміло, що існує виразна наукова полісемантичність у середині самого поняття адаптації людини. Спостерігаються розбіжності у визначенні, у виборі принципів класифікації, її видах, рівнях.

В основі сучасних концепцій адаптації лежить постулат про єдність організму і середовища, висунутий І. М. Сеченовим. На його думку «організм без зовнішнього середовища, що підтримує його існування, неможливий, тому у наукове визначення організму має входити і середовище, що впливає на нього, бо без останньої існування організму неможливо...» [3; 118]. Роботи А. А. Ухтомського про цілісний організм, що активно взаємодіє в процесі адаптації з середовищем, стали підґрунтям до вирішення питання про поведінкові механізми адаптації [2; 21]. Принцип єдності організму та середовища реалізується в різних формах і виступає на багатьох рівнях: молекулярному, енергетичному, хімічному, а також на рівнях функціонування різних фізіологічних і психологічних систем.

Сьогодні поле дослідження адаптації людини широке: від пристосування сенсорно-перцептивних систем до конкретних стимулів до адаптації людини до втрати здоров'я. У психології значну увагу приділено питанням адаптації людини до соціальних факторів життєвого середовища.

У соціології та психології це поняття асоціюється з процесом та результатом встановлення певних взаємовідносин між особистістю і соціальним оточенням (“соціальна адаптація”).

Загальновизнаним є факт виконання адаптацією двох провідних функцій. По-перше, забезпечення необхідного для життя в мінливих умовах гомеостазу внутрішнього середовища організму [2; 29]. Таким чином забезпечується життєздатність організму, здатність адекватно реагувати на різні подразники та зміни. По-друге, завдяки адаптації зберігається динамічна рівновага у системі “людина-середовище”. Р. М. Баєвський вказує на спрямованість процесів адаптації на самозбереження функціонального рівня саморегулюючої системи та на вибір функціональної стратегії досягнення мети [2; 39].

Вагомим є внесок Ф. Б. Березіна у проблему розробки понятійного змісту адаптації. Науковець вирішує це питання системно та комплексно. Його визначення адаптації є об'ємним, але надає змогу побачити його структурні частини та зрозуміти взаємозв'язок між ними, усвідомити принципові підходи до вивчення цієї проблематики.

Ф. Б. Березін дає наступне визначення адаптації: “Психічну адаптацію можна визначити як процес становлення оптимальної відповідності особистості та навколишнього середовища під час здійснення властивої для людини діяльності, яка дозволяє індивідууму задовольняти актуальні потреби та реалізовувати пов'язані з ними значимі цілі (зі збереженням психічного та фізичного здоров'я), у той же час забезпечуючи відповідність психічної діяльності людини, її поведінки вимогам середовища” [1; 25]. Ця конструкція розкриває нам різні складові явища адаптації. Насамперед, адаптація є процесом. Питання про його часову характеристику не виноситься окремим обговоренням. Можна розуміти увесь життєвий шлях людини від народження до смерті як цілісний процес адаптації до навколишнього середовища з певними періодами стабілізації та загострення. Такий підхід вимагає пошуку нових визначень окремих періодів цілісного процесу адаптації людини.

Повертаючись до визначення адаптації Ф. Б. Березіним, зауважимо на необхідність у розгляді адаптації таких наукових категорій та понять: особистість і навколишнє середовище; діяльність людини; потреби та реалізація значимих цілей людини; психічне та фізичне здоров'я; відповідність психічної діяльності та поведінки людини вимогам середовища. Це питання доречно вирішувати в аспекті соціально-психологічної адаптації дитини/школяра/юнака до різних етапів входження в освітнє середовище (садок, школа, вища школа).

На нашу думку, важливо зупинитись на теоретичній моделі “психологічна адаптація” О. О. Суханова, яка розроблена в системному контексті. Вчений наводить теоретичну модель, яка базується на принципах

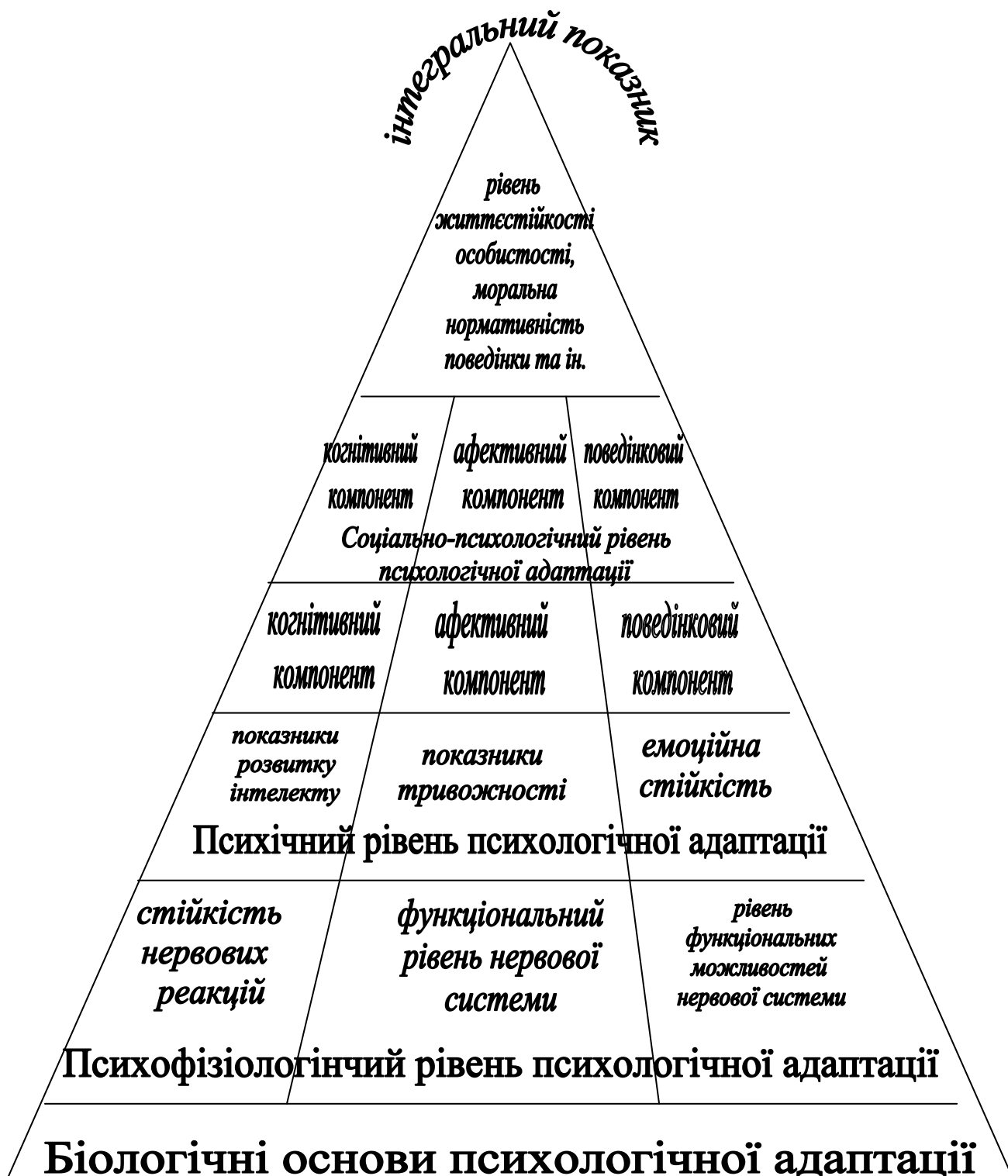

цілісності людської психіки та цілісності людини як індивідуума [2; 29].

Цілісність психологічної адаптації людини за О. О. Сухановим спирається на біологічний базис (складна різнорідна за змістом та структурою система, але неподільна) [2; 34]. Науковець виділяє ієрархічні рівні, які базуються на теорії рівнів організації цілісної людини за О. М. Леонтьєвим, відповідно: біологічний рівень у О. М. Леонтьєва — біологічний рівень психологічної адаптації у О.О.Суханова; психологічний — психофізіологічний та психічний рівні психологічної адаптації; соціальний рівень організації людини — соціально-психологічний рівень психологічної адаптації.

Врахування цих теоретичних позицій дає змогу цілісно та системно вивчати, як явище адаптації дітей з особливими освітніми потребами до загальноосвітнього середовища, так і розробити систему заходів, що сприяють формуванню успішної адаптації дитини до мінливих зовнішніх умов.

Теоретична модель психологічної адаптації О. О. Суханова являє собою єдність усіх рівнів функціонування людини (рис. 1):

Модифікована теоретична модель психологічної адаптації за О. О.

Сухановим

Аналіз наукової літератури розкрив, що найбільші труднощі психологічної адаптації в соціально-психологічному аспекті мають діти з органічними ураженнями та порушенням розвитку аналізаторів (В. П.

Зінченко, А. М. Кузнєцов, Т. М. Лазаренко, Б. Г. Мещеряков, В. В. Тарасун, Л. І. Фомічова, М. К. Шеремет, В. В. Юрчук). Дослідження А. М. Кузнєцова розкриває питання психологічної адаптації розумово відсталих першокласників до навчання. Т. М. Лазаренко висвітлює проблеми адаптації до навчання дітей 6-8 років із затримкою психічного розвитку. Водночас, недостатньо вивченою є проблема адаптації до умов дошкільного закладу дітей з порушеннями розумового розвитку.

Зокрема, у науковій літературі найбільше досліджена проблема психологічної адаптації дітей з особливостями психофізичного розвитку, зокрема, першокласників, підлітків (Л. О. Булахова, А. Є. Відренко, Т. П. Вісковатова, Т. А. Власова, Т. Д. Ілляшенко, К. С. Лебединська, В. І. Лубовський, І. Ф. Маяковська, М. С. Певзнер, М. В. Рождественська, Т. В. Сак, Н. М. Стадненко, J. Komender, H. Spionek, H. Schutte та ін.). Водночас, недостатньо висвітленими є психологічні особливості адаптації дітей з розумовою відсталістю до дошкільного закладу та початково-вихованого процесу. Наголошуючи на значущості вивчення механізму адаптації, Ю. О. Александровський, М. Є. Бачерников, О. І. Волжин, В. І. Добрицер, С. Л. Рак, Ю. К. Субботін, зупиняються на потребі опису адаптації, як при нормальному розвитку, так і під час його ускладнень (затримка, інтелектуальні обмеження, аутизм). Науковцями описані стадії адаптації та виділені її види, зокрема, у дорослих та дітей (Г. Сельє, В. В. Юрчук, Р. В. Тонкова-Ямпольська, Є. Шмідт-Кольмер, А. Атанасова-Вукова). Водночас існує нагальна потреба у виявленні цих психологічних особливостей адаптації у дітей дошкільного віку з вадами розумового розвитку.

Дослідження психологічних особливостей процесу адаптації дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами до умов освітнього простору може здійснюватись з урахуванням наукових здобутків Ф. Б. Березіна, О. О. Суханова, Р. В. Тонкової-Ямпольської, Є. Шмідт-Кольмер, А. Атанасової-Вукової, А. М. Кузнєцова, Т. М. Лазаренко.

Узагальнюючи, можна зробити наступні висновки щодо проблеми вивчення теми адаптації у загальній та спеціальній психології:

- поняття адаптації має різні тлумачення, як у природничих науках, так і в гуманітарних дисциплінах;

- спільною є категорія пристосування, досягнення стану гомеостазу між біологічною системою та середовищем;

- комплексне визначення адаптації Ф. Б. Березіним окреслює коло нашого наукового вивчення психологічних особливостей адаптації в цілому та зокрема дітей з вадами психофізичного розвитку;

- актуальним є розкриття змісту поняття адаптації, його структурних одиниць, форм, механізмів та чинників у дітей дошкільного віку з вадами розвитку;

- адаптація є системним феноменом, який конкретизується з урахуванням загальновизнаних категорій: особистість і навколишнє середовище; діяльність та задоволення актуальних потреб, реалізація значущих цілей людини; психічне та фізичне здоров'я; відповідність психічної діяльності та поведінки людини вимогам середовища.

Прискорення процесу входження дитини з особливими освітніми потребами до корекційного середовища в умовах дошкільного закладу вимагає наукового вирішення проблем: розробки поняття “адаптації” дітей з вадами розумового розвитку; дослідження психологічних особливостей процесу входження дитини до освітнього простору; вивчення чинників і механізмів, що впливають на тривалість і характер процесу адаптації дитини з труднощами психофізичного розвитку; розробку алгоритму створення оптимальних психолого-педагогічних умов для успішної адаптації дитини з труднощами психофізичного розвитку до умов дошкільного закладу.

Особливого значення в дослідженні адаптації дітей з особливими освітніми потребами набуває констатація категорії особистості. Науковцями описано такі її психологічні особливості: труднощі у формуванні вищих психічних функцій, інфантилізація, емоційна лабільність, загальна незрілість

особистісної сфери, зниження коригуючої та регулюючої функції інтелекту, можлива емоційна нестабільність, невірноваженість або виразна бідність емоційного репертуару дитини (А. Є. Відренко, Т. П. Вісковатова, Т. А. Власова, Т. Д. Ілляшенко, К. С. Лебединська, В. І. Лубовський, І. Ф. Маяковська, М. С. Певзнер, М. В. Рождественська, Т. В. Сак, Н. М. Стадненко). Тому вивчення особистості такої дитини має свої особливості: виявлення осоловостей базових типологічних рис індивіда; вивчення темпераменту, показників розвитку (моторного, емоційного, пізнавального, соціального, навички та уміння); наукове спостереження за дитиною; вивчення середовища, у якому розвивається і виховується дитина та у розкритті особливостей стилю батьківського виховання як комплексної категорії (усвідомлення потреб, можливостей, обмежень дитини; ставлення до неї; прогнозування майбутнього; поведінкові зразки у спілкуванні з дитиною); вивчення впливу корекційного середовища (режим дня, корекційні заняття, стиль спілкування педагогів з вхованцями).

Доречно врахувати категорії фізичного і психічного здоров'я, які визначають часто чинять негативний вплив на загальний психологічний стан (емоційна, пізнавальна та сфера діяльності/поведінки) дитини з вадами розумового розвитку і детермінують появу дезадаптації.

Література:

1. Березин Ф. Б. Психическая и психофизиологическая адаптация человека. - Л.: Наука, 1988. – 270 с.
2. Психологическая адаптация и психологическое здоровье человека в осложнённых условиях жизненной среды. — М., Академия естествознания, 2011.
3. Сеченов И. М. Психология поведения : избранные психологические труды. - М., 1995. - 320 с.
4. Умственно отсталый ребенок / Под редакцией А. Р. Лурия. — М.: АПН РСФСР. — 1973.

УДК:376-056.36-053.4:37.091.33-027.22-021.464:64

Рецензент
Чеботарьова О.В.,
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник